

№ 19
25.05.23
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Факультет психології, політології та соціології

Кафедра політичних теорій

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему:

«Особливості становлення та розвитку парламентаризму в
Україні»

Виконала: здобувачка 4 курсу

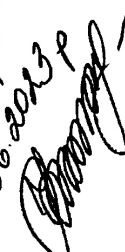
галузь знань: 05 «Соціальні та поведінкові
науки»

спеціальність 052 «Політологія»

Яжук Анастасія Сергіївна

Керівник: к.іст.н., доц. Сушко Анатолій
Іванович

Рецензент: д.політ.н., доц. Мамонтова
Елла Вікторівна

Затверджено
на кафедрі
25.06.2023 р.

Одеса – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ.....	6
1.1. Сутність парламентаризму: зарубіжні та вітчизняні концептуальні підходи.....	6
1.2. Загальні аспекти становлення парламентаризму.....	12
РОЗДІЛ II. ВИТОКИ ІДЕЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ.....	23
2.1. Розвиток ідей парламентаризму в Україні.....	23
2.2. Реалізація ідей парламентаризму в період відродження української державності в першій половині XX ст.....	33
2.3. Культура парламентаризму в сучасній Україні.....	44
ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	56

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Демократичний транзит в Україні нерозривно пов'язаний з розвитком парламентаризму. Парламентаризм в системі державного управління виникає багатограним державно-політичним і соціально-правовим явищем. А парламентська діяльність - формою народного представництва в умовах функціонування правової держави і демократизації суспільства як основи суверенної державного розвитку.

Розуміння парламентаризму як інституту нормативно-правового закріплення системи народного представництва у формі представницької демократії актуалізує пріоритетність обліку наступних його основних аспектів:

- парламентаризм - реальний політико-правовий інститут, що втілює в собі єдність представницької і законодавчої влади в суспільстві, де існує розподіл влади;

- парламентаризм - особливий випадок розширення влади парламенту і утворення парламентської уряду;

- парламентаризм - ідейно-теоретичну концепцію, що служить науковим обґрунтуванням необхідності парламенту як інституту, в компетенцію якого входить виконання чітко окреслених суспільних функцій.

Сутність парламентаризму полягає в збереженні пріоритету демократичного представництва при фактичному дистанціювання представників від виборців, які делегували їм на обмежений часовими рамками термін свою волю і владу.

Витоки ідей парламентаризму у Європі мають досить глибоке коріння. Водночас в українській політичній думці ведеться дискусія щодо генези концепцій парламентаризму і представницької демократії. Безумовно витоки представницької демократії містяться в діяльності віча періоду Київської Русі, боярських рад Галицько-Волинської держави, діяльності Сейму Великого князівства Литовського Руського і Жемантійського, а також у діяльності Сейму часів Речі Посполитої і козацьких рад Війська Запорозького.

Однак сучасне розуміння парламентаризму відповідає концепціям політичних мислителів XIX і XX століття у вітчизняній політичній думці. Зокрема В. Костомаров, М. Драгоманов, Т. Шевченко, заклали ідеї представницької демократії у межах української республіки. М. Міхновський, В. Липинський, М. Грушевський, В. Винниченко, К. Левицький розвинули ідеї парламентаризму і долучились до процесу їх політико-правового закріплення.

Таким чином на сьогодні є актуальним дослідження ідей парламентаризму у вітчизняній політичній думці, адже вони у певній мірі знайшли своє вираження у сучасній українській державності.

Теорії парламентаризму присвячено значну кількість праць. Визначальний вплив на становлення та розвиток парламентаризму в Європі та світі справили праці західноєвропейських мислителів Ж. Бодена, Т. Гобса, Л. Дюгі, І. Канта, Д. Локка, Н. Мак'явеллі, Ш. Монтеск'є та багатьох інших.

Вагомим є внесок у дослідження та запровадження представницьких засад у здійснення державної влади таких українських дослідників і громадських діячів, як: М. Грушевський, С. Дністрянський, Д. Дорошенко, Б. Кистяківський, В. Ключевський, М. Ковалевський, М. Костомаров, К. Левицький, В. Липинський, М. Міхновський, Д. Яворницький.

Серед сучасних українських дослідників парламентаризму слід виокремити: В. Журавського, М. Мілову, І. Сурая, М. Головатий, А. Георгіца, Є. Мироненко, В. Лісова, та інші

Метою даного дослідження є дослідження ідей парламентаризму в політичній думці в Україні.

Завдання роботи:

- ✓ дослідити сутність парламентаризму: світові та вітчизняні інтерпретації;
- ✓ визначити загальні аспекти становлення парламентаризму;
- ✓ здійснити дослідження становлення ідей парламентаризму в Україні;

✓ проаналізувати політико-правове вираження концепцій парламентаризму у процесі відродження Української держави в першій половині ХХст.

✓ дослідити особливості реалізації парламентаризму та проявів його культури в сучасній Україні.

Об'єктом дослідження: виступає теорія парламентаризму.

Предметом дослідження є вітчизняні концепції парламентаризму, їх становлення та реалізація в історичній ретроспективі.

Методи дослідження. Серед загальнонаукових методів у дослідженні використовувався логічний метод, що дозволив виділити логічні структурні частини та змістовні складові понять та термінів, які досліджуються у роботі і є основою для визначень та узагальнень.

Інституційний метод дозволив виявити основні закономірності становлення парламентаризму, а історичний — визначити специфіку формування та реалізацію на практиці парламентаризму. За допомогою структурно-функціонального методу визначено структурні компоненти парламентаризму, їх функції та взаємозв'язки.

Структура роботи. Робота складається вступу, п'яти підрозділів, що об'єднані в два розділи, висновку та списку літератури. Загальний обсяг роботи складає 61 сторінок. Список використаних джерел містить 38 найменування.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

1.3. Сутність парламентаризму: зарубіжні та вітчизняні концептуальні підходи

Парламентаризм як соціально-політична категорія - явище складне і багатовимірне. При визначенні парламентаризму як предмету наукового дослідження виникає низка проблем методологічного характеру.

Парламентаризм завжди знаходився і знаходиться в центрі уваги дослідників широкого кола. До вивчення даного феномена звертаються політологи, правознавці, історики, філософи, соціологи, але, тим не менш, в сучасній науці досі немає єдиного підходу щодо сутності, змістовного наповнення, визначення парламентаризму.

Історія розвитку теорії, так само як і практики, парламентаризму не лінійна. Залежно від специфіки розвитку суспільства в просторово-часовому вимірі в наукових дослідженнях, присвячених проблемам парламентаризму, виникали різноманітні теорії, пропонувалися різні методологічні прийоми для вивчення його сутності.

Аналіз сучасних наукових досліджень з проблем парламентаризму дає можливість окреслити два основних напрямки в осмисленні даного феномена. Перший напрямок умовно можна назвати державознавчим. В рамках цього напрямку парламентаризм розглядається як форма державного правління.

Прихильниками такої точки зору є як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, серед яких А. І. Денисов, Р. Мартинюк, О. Бариська. Б. Стародубський, Й. Благож, Ю. Лейбо, Б. фон Сюдов, Г. Еллінекін.

Слід зазначити, що такий погляд на природу парламентаризму корінним чином спрощує суть питання. Світовий досвід державного будівництва свідчить про те, що форма правління вказує на джерело влади, деможеливі різні варіації її реалізації на практиці - через монарха (монархія) або народ (республіка), а

органи представницької влади існують незалежно від форми правління. Отже, парламентаризм можна визначити не як самостійну форму правління, а як спосіб організації державної влади в рамках тієї чи іншої форми правління.

Другий напрямок більшій мірі орієнтоване на теоретико-політологічний аналіз і розглядає парламентаризм через систему організації та функціонування державної влади, яка повинна базуватися на поділ влади, дотриманні інтересів всіх соціальних груп, багатопартійності і плюралізму, гарантії і захисту прав і свобод людини і громадянина. Цю точку зору поділяє ряд і зарубіжних дослідників, серед яких А. Мішин, М. Головатий, А. Георгіца, М. Росенко, М. Дюверже, Р. Фюзіє і ін.

З точки зору політичної науки, парламентаризм – багатшарова структура. Тому не дивно, що в науковій літературі немає єдиного підходу у визначенні сутності і принципів парламентаризму, і по даному питанню є досить широкий спектр поглядів.

Цікава оцінка парламенту і парламентаризму, дана німецьким дослідником Г. Еллинеком, який вважав парламент центральною ланкою парламентаризму, але при цьому не відносив його до числа найважливіших державних органів. Парламент, на думку Г. Еллінека, - це другорядний орган у політичній системі суспільства, наявність або відсутність якого ніяк не може вплинути на процес стабілізації або дестабілізації державної системи.

«Парламентська установа не може претендувати на статус самостійного органу, отже, його акти не можуть надати безпосереднього впливу як на державу, так і на жителів держави»[8].

З питання про роль і значення парламенту в системі влади протилежної думки дотримувався видатний англійський державознавець А. Дайсі. За його оцінкою, «парламент має право видавати і скасовувати всілякі закони, при цьому парламентські акти мають вищу силою і є обов'язковими для виконання усіма в англійському суспільстві. Як обмежувач прав парламенту можуть виступити тільки два фактори - це, по-перше, моральний закон і, по-друге, громадська думка» [5]

У порівнянні з Г. Еллінеком і А. Дайсі, французький політолог Г. Бюрдо у визначенні сутності парламентаризму займає більш помірковану позицію. На його думку, в основу парламентаризму повинні бути закладені такі принципи, як рівність законодавчої і виконавчої влади, їх взаємне співробітництво, існування системи взаємного впливу і стримування, наявність громадського контролю законодавчої і виконавчої влади [1].

Крім того, Г. Бюрдо вважав, що має бути рівновага законодавчої і виконавчої влади, що гарантується громадським контролем. «Тому, - зазначав він, - парламентська система - це перш за все рівновагу, важко досягається і реалізоване на практиці, і прояв громадської думки» [1].

Інтерпретація Г. Бюрдо представляє сутність і значення парламентаризму як способу прояву громадської думки, позбавленого можливості реального втілення на практиці. Ще більш категоричний в оцінці та визначенні вання місця парламентаризму в ієрархії влади американський політолог І. Дженнігс, який вважає, що «парламент створений не для того, щоб управляти, а критикувати. Мішенню критики повинна бути не тільки політика уряду, вона повинна бути спрямована і на формування громадської думки. Речі, вимовлені в парламенті, мають відгук у суспільстві, в цьому і цінність парламенту, який дозволяє вловити настрої в суспільстві» [1].

З методологічної точки зору особливий інтерес для нашого дослідження представляють визначення парламентаризму, дані німецьким дослідником П. Льоші. Він виділяє вузьку і більш широку дефініції парламентаризму. Вузька дефініція пов'язує парламентаризм з наявністю в політичній системі парламентського установи як виразника інтересів народу; ширша дефініція розглядає парламентаризм як цілу систему, де здійснюється взаємодія певних інститутів, громадських структур, що спираються на суспільно-політичну культуру соціуму. Важливо відзначити, що П. Льоші виправдано акцентує увагу на суспільно-політичній культурі і неможливості перенесення системи парламентаризму на інші суспільства без урахування особливостей їх суспільно-політичної культури [2].

Таким чином, широка дефініція парламентаризму в інтерпретації П. Льюші застерігає від абсолютизації і однобічності в оцінках парламентаризму і заперечує можливість його впровадження в політичну систему в будь-якому суспільстві без урахування історичних традицій державного будівництва та особливостей соціально-культурного середовища.

Трактування П. Льюші суті парламентаризму передбачає взаємозумовленість парламентаризму і демократії, що не є поодиноким випадком в політичній науці. Поняття парламентаризму і демократії також ототожнюються в працях А. Фальбека, Е. Хубнер, У. фон Алеманні

У вітчизняній політичній науці щодо сутності поняття «парламентаризм» також не склалося єдиної думки. Сумарно загальні уявлення про парламентаризм в вітчизняній політичній науці можна звести до визначення даного феномена як системи організації і здійснення верховної державної влади на основі реалізації принципу поділу влади.

Тут необхідно зазначити, що в більш вузькому значенні парламентаризм визначається як система організації державної влади при верховенстві і привілейованому становищі парламенту, а в широкому сенсі під парламентаризмом розуміється система організації державної влади, при якій парламентська установа наділена роллю представницького і законодавчого органу, що володіє серйозним об'ємом контрольних повноважень, а також правом формування уряду і відповідальності останнього перед ним.

Політологічний же підхід, націлений на комплексний аналіз проблематики парламентаризму, де акцентується увага на взаємодії соціальних суб'єктів з приводу влади, закономірності втілення парламентських принципів розвитку суспільства в реальній політичній практиці.

Наявність інституційних компонентів, на думку дисертанта, не є в повній мірі підтвердженням факту наявності парламентаризму в політичній системі суспільства. При цьому слід зазначити, що на процес розвитку і становлення парламентаризму роблять значний вплив такі чинники, як характер політичної

культури, особливості політичного режиму, інтереси різних соціальних груп, політична ситуація в країні, які є об'єктами вивчення політичної науки.

З точки зору політологічного підходу, поняття «парламентаризм» можна звести до його визначенню через вихідну функцію парламентської установи, як народного представництва, створеного для виконання волі народу (як вищої представницької влади) і контролю за виконавчою владою, при цьому маючи на увазі, що парламентаризм є «складним і багатогранним феномен, якоїсь шкалою соціальних цінностей, що демонструє верховенство і утвердження принципів права і поділу влади, що характеризує громадянське суспільство демократизмом і високою політико-правовою культурою. Резюмуючи утримання вищенаведених визначень парламентаризму, можна виділити його найважливіші сутнісні аспекти, серед яких І. Сурай визначає:

«— держаний режим, заснований на верховенстві парламенту в системі державних органів;

— метод здійснення державної влади;

— особливий режим, який визначається реальними взаєминами, що складаються між законодавчою та виконавчою владою, при цьому провідну роль відіграє парламент;

— система управління суспільством, за якої чітко розподіляються законодавчі та виконавчі функції влади, а парламент займає домінуюче положення по відношенню до інших органів влади. Тобто, парламентаризм як конституційно закріплене повновладдя народу, створює систему, якій притаманні певні закономірності функціонування та розвитку явищ, що перебувають у тісній взаємодії»[30]

Науковець також зазначає, що «Головними сутнісними ознаками сучасного парламентаризму є:

— взаємодія громадянського суспільства і держави (В. Гошовська, А. Любченко, М. Мілова, К. Парасюк, М. Росенко, П. Шляхтун);

— представницьке начало (М. Дадажонов, В. Гошовська, М. Росенко, К. Парасюк, П. Шляхтун);

– верховенство парламенту (Ю. Барабаш, В. Гошовська, К. Парасюк, К. Соколов, Ю. Шемшученко, П. Шляхтун);

– демократичність (О. Бандурка, Ю. Древаль, В. Гошовська, Р. Мартинюк, М. Мілова, К. Парасюк, М. Росенко)[30].

Сутнісними ознаками сучасного парламентаризму також називають:

– тип державного режиму (М. Росенко, П. Шляхтун);

– режим здійснення влади, форма державного управління (Ю. Барабаш), система організації державної влади (Ю. Барабаш, А. Георгіца, Ю. Шемшученко);

– принцип організації державного життя (О. Бандурка, Ю. Древаль)[30].

Також вважаємо, що парламентаризм має такі важливі сутнісні ознаки: наявність розвинутого громадянського суспільства, де громадяни мають активну громадську позицію, більшу незалежність парламенту, поділ влади і взаємодія між її гілками, демократичне виборче законодавство. До парламентаризму як форми державного управління прийдуть держави, які рухаються демократичним шляхом розвитку».

В рамках політологічного підходу феномен парламентаризму розглядається в руслі теорії інституціоналізму, оскільки увагу вчених привертають в основному правові та структурні аспекти. Тим часом сучасна політична наука і практика зобов'язують перейти до неоінституціонального інструментарію в дослідженнях, відмовитися від опису моделей парламентаризму на користь пояснення їх практичної реалізації.

Політична теорія розглядає парламентаризм як одну з різновидів представницької демократії, якій відводиться особлива роль як до «системі представництва соціальних інтересів в рамках підвищення публічності державного управління, що дозволяє підтримувати режим балансу у взаєминах держави і громадських асоціацій, захищаючи його від погрози «звалювання» в деструктивне русло.

В цьому сенсі парламентаризм фактично ототожнюється з такими універсальними демократичними цінностями, як громадянське суспільство з

високим ступенем політико-правової культури; утвердження ідеї верховенства закону; пріоритет прав особистості в стосунках з державою; створення відповідної шкали цінностей, яка виключала протиріччя громадських і особистих інтересів при здійсненні державної влади. Безсумнівно, всі зазначені цінності повинні реалізовуватися через діяльність органу народного представництва – парламенту.

1.4. Загальні аспекти становлення парламентаризму

В сучасній політичній практиці держав парламент являє собою одну з гілок влади. Його діяльність ґрунтується на певних традиціях і раціональної організації влади в суспільстві. Незважаючи на це, не тільки в суспільстві, а й в співтоваристві суспільствознавців відсутня єдина точка зору на основі парламентаризму. У науковій літературі відомі як прихильники, так і противники парламентаризму. Парламент може розглядатися як інститут політичної системи. З іншого боку - як ідеал, ще вимагає свого дійсного втілення.

Незважаючи на тріумфальний хід парламентаризму з початку XX ст., критика ідей парламентаризму в Європі має давню традицію. Так, своєрідне повернення ідей К. Шмітта не тільки в Європу, алей в Україні пов'язане з виданням його спадщини і зацікавленої реакцією громадськості, змушує звернутися до підстав феномена парламентаризму[37].

Звернення до творчості політичного мислителя К. Шмітта дозволяє відкрити суперечливу природу парламентаризму, що проявилася в його генезі.

У своїй роботі «Духовно-історичний стан сучасного парламентаризму» [37] К. Шмітт виходить за рамки очевидного. Він стверджує, що демократія і парламентаризм не мають ні логічного зв'язку, ні історичної спорідненості. Для свідомості обивателя парламент сьогодні нерозривно пов'язаний з демократією, так само як Радянська влада - з комуністичною партією. Парламентаризм як духовне явище, безумовно, має історичний характер і час може радикально

перетворити його зміст. Початковий зміст парламентаризму обумовлено його етимологією і виражається в дискусії і публічності. Кілька століть поспіль дух дискусії стверджував діяльність парламенту як його призначення і зміст[37].

Якщо сучасність, стверджує К. Шмітт, хоче відкинути ці принципи, то що може виправдати справжність парламенту? Парламент - історичне явище, що виникло завдяки ряду перетворень в суспільному житті на протязі декількох століть. Історія парламенту є одним з найбільших аргументів його консервативних захисників проти його сучасних безглузвих апологетів. Перша трансмутація хаотичних протистоянь, яка призвела до зародження парламентаризму, відноситься до з'єднання в одному державному органі ідей і механізмів представництва та законодавства, що існували в різних вимірах[37].

Батьківщиною парламентаризму прийнято вважати Англію, хоча її першість оскаржує Ісландія. Політичне протистояння між королем, аристократією і міськими громадами в середньовічній Англії призвело до ряду компромісів, що виразилися в прийнятті Великої хартії вольностей 1215 р Громадянська війна часів правління Генріха III (1258-1267 рр.) привела до скликання в 1265 р зборів з двох представників лицарства від кожного з 37 графств і двох представників від міських громад. Уже через два роки король перехоплює ініціативу і сам скликає представницьке зібрання[10].

1295 р скликання «Зразкового парламенту» відкриває епоху регулярно діючого парламенту. У XIV ст. з'являється посада спікера, а парламент стає двопалатним. Політична система Англії знаходить стійку структуру: Король - парламент - народ[10].

Питання про податки на користь королівської скарбниці переходить під контроль парламенту. Це ще не повноважний парламент, але вже політичний гравець на полі державного будівництва. Сильна армія, необхідна королю, неможлива без підтримки військового стану і фінансової підтримки міських комун.

Король і парламент, будучи центрами влади, не раз в історії Англії намагалися позбутися конкурента і опонента, поки не переконалися в системній

необхідності один одного. Найбільш драматичним стає період Англійської революції XVII ст. До 1640 р правління короля Карла I затьмарювалося істотними суперечностями. Релігійні розбіжності всередині англіканської церкви обтяжувалися протиріччями з протестантами Шотландії. Приборкання підданих вимагало збільшення скарбниці, яке було неможливо без згоди парламенту. Карл змінює керівництво церкви, надовго розпускає парламент і вводить новий корабельний податок на багаті міста, сподіваючись вирішити ситуацію одним ударом[10].

Повстання в Шотландії змушує його скликати парламент, який несподівано закликає короля до миру. Вторинна спроба скликати парламент і отримати згоду на збільшення податків призводить до ситуації «Довгого парламенту», яке проіснувало з 1640 по 1660 р. З 1642 р парламент обзаводиться власною армією і в громадянській війні протикороля здобуває перемогу. З 1649 р Англія проголошується республікою під керівництвом головнокомандувача Олівера Кромвелля. У здійсненні влади Кромвеллю вже не потрібен парламент, і в 1653 році він оголошує себе лордом-протектором. Після смерті Кромвелля в 1658 року починається новий виток анархії, який завершується в 1660 р царювання Карла II за згодою парламенту. Обмеження фінансування королівської скарбниці призвело до нового протистояння короля і парламенту, що супроводжувалися утворенням партій[10].

Банкіри утворюють партію вігів на чолі з графом Шефтсбері. Королівську партію торі очолив лорд Денбі, відомий як маркіз Кармартен. У 1681 р Карл розпускає опозиційний парламент і домагається одноосібної влади, спираючись на фінансову підтримку Франції.

Несподівана смерть Карла II в 1685 р привела на престол його брата Якова II, який при першому ж зіткненні на ґрунті спроби відновлення католицизму в Англії позбувся підтримки знову скликаного лоялістського парламенту.

Аристократія партій вігів і торі змушена була спільно піти на новий переворот. Запрошення на вступлення і на трон голландського принца Вільгельма Оранського призводить до ураження абсолютної монархії Якова II.

У 1689 р парламент приймає Білль про права, який поставив закон вище влади і припинив протистояння короля і парламенту[10].

З точки зору Дж. Локка, абсолютна монархія не є в повному розумінні державою. «Звідси очевидно, що абсолютна монархія, яку деякі вважають єдиною формою правління у світі, насправді несумісна з громадянським суспільством і, отже, не може взагалі бути формою громадянського правління ... У тих випадках, коли існують які-небудь особи, що не мають такого органу, до якого вони могли б звернутися для вирішення яких-небудь розбіжностей між ними, ці особи все ще знаходяться в природному стані. І в такому стані знаходиться кожний абсолютний государ щодотих, хто йому підвладний»[14].

Далі, Монтеск'є концепцію поділу влади в сучасному варіанті, яка пов'язує парламент з однією з гілок влади. «Щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, при якому різні влади могли б взаємно стримувати один одного»[18].

У ХХ ст. парламент перетворюється в постійно діючий національний клуб, що реагує на потреби суспільства в законодавчому регулюванні та контролі над виконавчою владою. Парламентська опозиція королівської влади перших парламентів в Англії зіграла значну роль в боротьбі з обмеженням абсолютної монархії. З іншого боку, зауважує Ф. Анкерсміт [3], особливістю формування і структурування парламентів в західноєвропейських державах є те, що в ХІХ ст. формується ідеологічне протистояння між прихильниками поглиблення і розвитку результатів Французької революції і прихильниками Реставрації.

Держава стає об'єктом ідеологічної боротьби у якій переможець може отримати все. Представницька демократія європейського парламенту стає ареною політичних компромісів. Парламент створюється як елемент державного апарату, механізму, який реалізує функцію вирішення розбіжностей між політичними партіями на основі закону. У світлі цього парламент несе подвійну функцію. З одного боку, він створює ці закони. З іншого боку, парламент є місцем зіткнення владних угруповань для з'ясування позицій, які чинять

спротив механістичним рішенням державного закону. Внаслідок цього, значення політичних партій незмірно зростає. Таким чином, можна говорити про два типи парламентаризму, що мають різну генезу: європейський багатопартійний і англосаксонський двопартійний[3].

Ліберальна ідеологія відводить парламенту роль захисника суспільства від свавілля державної влади. Дискусія про суспільне благо і її публічність забезпечують кордон свавілля. «Вступаючи в суспільство, людина уповноважує суспільство або, що все одно, його законодавчу владу створювати для нього закони, яких вимагатиме суспільне благо, вона повинна сприяти виконанню цих законів (як своїм власним принципам). І це переносить людей з природного стану в державу, оскільки на землі з'являється суддя, який має владу вирішувати всі суперечки і відшкодовувати будь-які збитки, яких може бути завдано будь-якому члену держави; цим суддею є законодавча влада або призначена нею посадова особа»[14].

По суті тут мова не йде про демократію. Ще раз підкреслимо для сучасних апологетів «генетичної» демократії, що її маніфестація в становленні парламентаризму є плодом методологічного невігластва.

Звідки ж береться наполеглива необхідність співвіднесення парламентаризму з демократією? Стаючи найважливішим інститутом держави, парламент ще не володіє достатньою легітимністю. Влада монарха має сакральний характер і легітимність її співвіднесена з традицією. Він є носієм і гарантом суверенітету. У парламенту немає такої легітимності. Тим часом від монарха влада зміщується в парламентські кулуари. За спиною парламентаріїв стоять ті сили, які вони представляють. Саме в цей час з'являються уявлення про народ як джерело суверенітету. Легітимність королівської влади десакралізується. Одночасно народ стає сакральною цінністю.

Суспільний договір з народом надає необхідну легітимність парламенту, за допомогою його зв'язку з природним правом. Природні права притаманні кожному індивіду. Ліберальна ідея суспільного договору вільних індивідuumів

легітимізує парламентську владу і надає їй демократичний характер. Насправді ж проблематично пов'язувати загальні інтереси суспільства з інтересами парламентської більшості. Двадцять століття продемонструвало софістичні прийоми вирішення даного феномена.

Такий класик політичної думки, як Й. Шумпетер пов'язує між собою поняття демократії і парламентаризму. Парламентаризм надає через вибори представників самому народу вирішувати, що є його спільним благом. «Демократичний метод є така сукупність інституційних засобів прийняття політичних рішень, за допомогою яких здійснюється загальне благо шляхом надання самому народу можливості вирішувати проблеми через вибори індивідів, які збираються для того, щоб виконувати його волю» [38].

Ю. Хабермас також схиляється до того, щоб розглядати парламентаризм як інститут демократичної організації. Він стверджує, що «права людини є наслідком суверенної волі народу, а конституція, яка розділяє різні форми влади, зобов'язана своїм походженням освіченої волі демократичного законодавця» [34].

Західноєвропейський досвід парламентаризму ґрунтується на гострій політичній та теоретичній боротьбі за обґрунтування духовних основ парламентаризму і являє собою незакінчений процес. Парламентаризм пов'язують і протиставляють демократії, яка також трактується по-різному. Ліберальна ідеологія може зв'язуватися, за своєю природою, з аристократичним або елітарним принципом уявлення про представництво інтересів в парламенті.

У ХХ ст. наступ демократії виявляє протилежність демократії парламентаризму. Ідеї масової демократії, як показує практика, не збігаються з ідеями ліберального парламентаризму. Парламентаризм сьогодні працює як система правління, але це ще не пояснює його необхідності. «Всі специфічні парламентські встановлення і норми знаходять сенс лише завдяки дискусії і публічності. Це, зокрема, відноситься до принципу, згідно з яким депутат не залежить від своїх виборців і своєї партії: офіційно, згідно з Конституцією цей принцип ще визнають, але практично навряд чи в нього ще вірять; те ж саме

відноситься і до приписів щодо свободи слова та депутатських імунітетів, публічності парламентських слухань тощо» [27].

Принцип публічної дискусії пояснює всі особливості парламентської діяльності. І якщо не вірять в сам принцип, то що його може замінити? В якості альтернативи парламентаризм здатний розкрити політичний дилетантизм політичних лідерів. Парламентаризм може стати механізмом відбору нових політичних лідерів, хоча навряд чи можна сподіватися на визрівання в парламенті політичної еліти.

Політичні проблеми стають предметом корупції для політичних партій. Переговори між партіями і угрупованнями ведуться постійно, але навряд чи їх можна назвати дискусіями. Дискусія являє собою обмін думками, в якому присутній шанс раціонального переконання опонента. Чи не боротьба інтересів і їх компроміс, а боротьба думок в результаті дають закони. Дискусія передбачає особливе розуміння свого предмета. Повинні бути загальні переконання, і парламентарії повинні виступати як представники всього народу, а не своїх партій.

З точки зору К. Шмітта, справжні атрибути дискусії йдуть в минуле, а її місце займає пропаганда і калькуляція інтересів, за допомогою якої можливо досягти компромісу. На перше місце приходить завоювання громадської думки, яке відображає позицію більшості. І за допомогою цієї більшості тільки і можлива домінуюча позиція. Парламент втрачає свою глибинну необхідність і виступає в якості практико-технічного засобу [37].

Парламент нерозривно пов'язаний з лібералізмом, з правлінням за допомогою дискусії. Демократія з парламентом не пов'язана аналогічним чином. Демократія вимагає гомогенності і виключає, або знищує вбудовану гетерогенність.

В демократії існує субстанція рівності. «Починаючи з XIX ст. вона полягає насамперед в приналежності до певної нації, національної гомогенності. Але рівність являє політичний інтерес і цінність лише остільки, оскільки у нього є субстанція, а тому щонайменше не виключаються можливість і ризик

нерівності»[шмітт]. Гомогенності субстанції демократіїдомагаються різними засобами. Демократичні держави виселяютьцілі діаспори і встановлюють закони проти імміграції. У Британській імперії свобода слова, загальне виборче право не стосувалося трьохсот мільйонів жителів колоній, які перебувають під протекторатом імперії. Державнеправо відносить колонії до закордону, тоді як міжнародне право - до імперії[37]. Демократія здійснюється в рамках обмеженого гомогенного колаі передбачає поняття чужака. Рівні політичні права кожної дорослої людини, як ідея, не належить демократії. «У сфері політичного люди протистоять один одному не абстрактно - як люди, але як політично зацікавлені і політично детерміновані, як громадяни держави, правлячі або керовані, політичні союзники чи супротивники, тобто протистоять к рамках виражених інститутами політики категоріях» [37].

Демократія будується на ідентичності певного кола людей.К. Шмітт згадує Руссо, у якого суспільний договір ґрунтується на принципі рівності всіх людей, але в його державі заперечуються всякі можливі відмінності громадян. У них не може бути партій, особливих інтересів, релігійних відмінностей, розбіжностей. Поняття загальної волі нівелює відмінності. Закони повинні прийматися без дискусій. Ідеальна держава Руссо передбачає тотожність керуючих і керованих, послідовну демократію, засновану на загальній волі[37].

Сучасний парламентаризм існує і з'єднаний з масовою демократією, породжуючи суперечливе ставлення до себе. Демократія, яка прагне до ідентичності керуючих і керованих, стикається з парламентом, породжуючи кризу того і іншого. У чому може лежати виправдання інституту, яке ґрунтується на дискусії вільних, незалежних депутатів, які володіють недоторканністю?

Криза парламентаризму, криза демократії, криза держави нерозривно зв'язані між собою. Ліберальна демократія поєднує в собі елементи, які вона змушена розділяти і відокремлювати. З'єднуючись з лібералізмом, демократія набуває вихолощену форму, чужу своєю суттю: «народ може висловити свою волю лише в такий спосіб: кожен окремий громадянин віддає свій голос в

глибокій таємниці і зовсім ізольовано, тобто не покидаючи сфери приватності і безвідповідальності, «із застосуванням захисних пристосувань» і «при відсутності стеження за ним», як наказує німецька імперська регуляція голосувань (deutsche Reichsstimmordnung), а потім кожен окремий голос реєструється і вираховується арифметична більшість» [37].

Народ як дійсність існує в сфері публічності, він не складається з окремих голосів, і для зміцнення духу народу потрібні механізми безпосередньої демократії. Звідси К. Шмітт робить висновок про вичерпання парламентаризмом свого історичного потенціалу. Разом з тим парламентаризм в сучасній практиці виявляє в собі дві підстави: парламентаризм як частина системи реалізації державної влади; парламентаризм як система розвитку громадянського суспільства [37].

Перший принцип демонструє місце парламенту в системі державної влади. Парламент може існувати при різних формах правління, але не є винятковим ядром і самостійним організатором особливої форми правління, поряд з монархічною, аристократичною, демократичною формами. Визначальним є поділ влади при організації влади. З цього випливає наявність вищого законодавчого органу, поряд з іншими гілками влади. Передбачається виборче право і прийняття рішень по результату дискусій на основі більшості голосів.

В рамках другого принципу парламентаризм формує особливості громадянського суспільства, розвиваючи правосвідомість членів суспільства, перетворюючи політичну культуру на засадах політичної участі і активної соціалізації громадян.

Міфологічне виправдання необхідності парламенту пояснюється необхідністю швидких рішень, прийнятих від імені всього народу. Уряд, в свою чергу, діє від імені парламенту. Це пояснення навряд чи вичерпує внутрішні принципи парламентаризму. Адже і одна людина може приймати рішення, представляючи народ. Проте ця схема вносить і пов'язує парламентаризм з елементами демократії. Парламентаризм трактується виходячи з діяльності парламенту, але в той же час діяльність парламенту визначається духом

парламентаризму. З боку здійснення свого призначення, парламент визначається якістю своїх депутатів, партійної, фракційної політики і політичних чеснот.

Таким чином, парламентаризм у визначенні його основ можна розглядати з інституційної точки зору, з точки зору його діяльності, з боку мети [4]. З точки зору інституту, парламент виступає регулятором інтересів різних груп. Він є носієм мінімального рівня моральних цінностей, стверджуючи їх публічну значимість. парламент покликаний контролювати основні механізми громадського порядку і гарантувати непорушність здійснення основних громадянських прав.

Парламент як інститут репрезентує загальну волю народу, раціоналізує і надає юридичну форму у формі законопроектів і законів. В якості інституту парламент є індикатором довіри суспільства до інституційної конфігурації влади. Парламент розглядається, згідно з другим підходом, перш за все, як діяльність, як спектр напрямків діяльності депутатів, що мають морально-ідеологічний зміст. Платон, що дав класифікацію чеснот, виділяв такі, як: мудрість, мужність, помірність, справедливість.

Ці політичні чесноти необхідні всьому суспільству, але в парламентаризмі вони знаходять форму публічності, тим самим відображаючи інтелектуально-моральний рівень парламентаріїв. Парламентаризм в проекції мети може розглядатися як інструмент досягнення суспільством благаго життя. Ідея блага невіддільна від природних прав, які по-різному визначалися в різних концепціях. Від права на життя у Гоббса до права на свободу у Канта. Мета життя суспільства поступово усвідомлюється як внутрішньо іманентна і притаманна історії людства. На наше переконання, парламентське правління здатне сформулювати спільну мету політики як загальне благо народу. Навіть якщо парламентаризм відсутній як принцип форми правління, то при наявності парламенту можливий пошук і реалізація політичного блага. Парламент гарантує природні права громадян і підтримує забезпечення прав індивідуальної моралі.